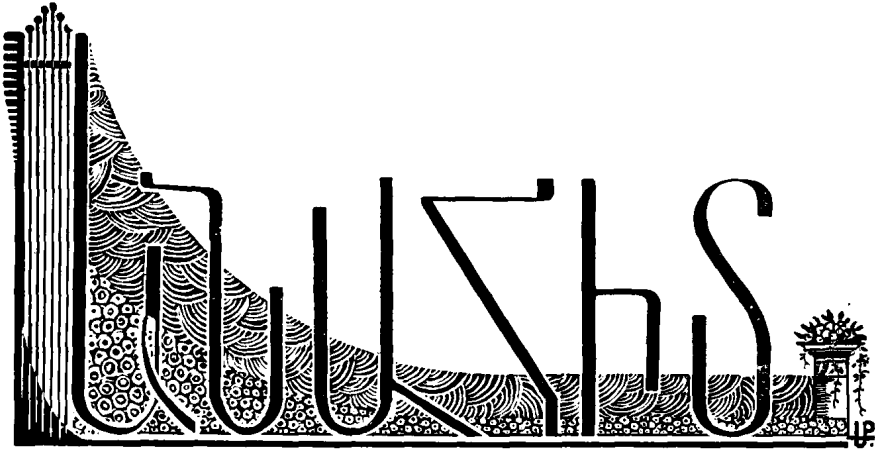

ANAHIT, REVUE ARMÉNIENNE TRIMESTRIELLE

Ժ-րդ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 3

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԱՊՐԻԼ-ՄԱՅԻՍ 1939

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ «ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ»ՆԵՐԸ

Պոլսոյ նոր Լուր օրաթերթին վերջին թիւէն մէկուն մէջ տեսայ հետեւեալ լուրը՝ «Մամուլի տակ է հայ երաժշտութեան անդուզական վարպետ Կոմիտաս վարդապետի ինքնագիր բանաստեղծութիւններու հաւաքածուն, որ յետ մահու կուզայ անոր պայծառ ճակտին զետեղելու նաեւ, ինքնատիպ քերթողի պսակը: 40է աւելի այս թանկագին նշխարները, մեծազոյն մասով անտիպ, արդէն իսկ տպագրութեան յանձնուած են եւ մաս պիտի կադմեն «Մշակոյթ» Հրատարակչականի Մատենաշարին»:

Եւ ինքս ալ ունիմ հաւաքածու մը Կոմիտաս վարդապետի բանաստեղծութիւններու, մասամբ արդէն լրագիրներու մէջ տպուած, մեծ մասամբ անտիպ:

Տպուածներն են Աշուն օրեր (Հրատարակ-

ուած Գահիրէի Յուսաքեր օրաթերթի 1935 Յունուար 12ի թիւին մէջ, Սէր ու ջեր, հրատարակուած Պոլսոյ Արեւել օրաթերթի 1931 Նոյեմբեր 8ի թիւին մէջ, Շուշան սիրտ, հրատարակուած արտասահմանեան թերթի մը մէջ (լրագրի այդ կտորը պահած եմ առանց թերթին անունը եւ թուականը նշանակելու): Գիտեմ որ Կոմիտասի բանաստեղծութիւններէն ուրիշներ ալ կան հրատարակուած, բայց չեմ պահած այն լրագիրները ուր անոնք երեւցած են: Իսկ անտիպներ շատ ունիմ: Կոմիտասի ձեռագիրներուն մէջ, որ քանի մը տարի առաջ Պոլսէն դրուելուց մեր Փարիզի Կոմիտասեան Յանձնաժողովին, երաժշտական սեւագրութեանց, ժողովրդական երգերու՝ նօթադրութեանց հետ դրտանք նաեւ քանի մը տետրեր կամ անշատ թուղ-

թեր, որոնց վրայ ոտանաւորներու սեւագրութիւններ կան, մէկ մասը մէլանով, մեծ մասը մատիտով գրուած, շատերը՝ սրբազրուած, դաւադան փոփոխութիւններու ենթարկուած:

Խումբ մը ոտանաւորներ ալ գտանք տետրակի մը մէջ զոր Պոլսէն Փարիզ փոխադրուելու առանձին իր գոյքերուն հետ բերած էր. երբ մեր Յանձնաժողովին խնամքով ան դրուեցաւ Վիլիլարիի դարմանատունը (ուր մնաց քանի մը տարի՝ Վիլիլիֆ փոխադրուելէ առաջ), իր հիւանդապահը այդ տետրակը գտած ու յանձնած էր Օրիորդ Մարգարիտ Բարայանին, որ զայն ինծի տուաւ. այդ տետրակը կը պարունակէր ոտանաւորներ ուր շատ չեջտուած ձեւով մը կ'երեւար, Կոմիտասի «բանաստեղծութիւն»ներուն տիբական բնորոշ դիմերը: Արամ Անտոնեան ձեռքէն առաւ քանի մը օրուան համար, եւ այլ եւս չկրցաւ անկից բաժնուիլ: Անտոնեան հպուղագիւտ ձեռագիրներու սիրահար է եւ պէտք է խոստովանիլ որ զանոնք գիտէ մեծ խնամքով պահել: Զաւաստացի երբ ըսաւ ինծի թէ զայն յանձնած է Արտաւազդ Հանքեանին որ անկից այդպիսի տետրակ երբեք ստացած չըլլաւ կը յայտարարէ: Բայց ոեւէ անպատեհութիւն մը չեմ տեսներ որ Անտոնեանի քով մնայ այդ յուլիլի վաւերաթուղթը, որ օր մը անշուշտ Պօղոս Նուպար Մատենադարանին ձեռագրական ճոխ հաւաքածոին մէջ իր տեղը պիտի դրաւ: Անտոնեան անոր ամենէն յատկանշական կտորներէն շարք մը օրինակելով տուաւ ինծի:

Այդ ոտանաւորներէն շատ քիչերը թուական ունին: Աշուն օրերուն ներքեւ կը գտնուէր հետեւեւ ծանօթագրութիւնը՝ «Գրուած 1905 թ. Հոկտեմբեր 20ին, Թիֆլիս, աղկայ մը ալ՝ պոմին մէջ», ինչ որ ցոյց կուտայ թէ բաւական կանխիկէն Կոմիտաս սկսեւ է ոտանաւորներ զգրել փորձելու: 1906ին երբ եկաւ Փարիզ եւ տարի մը մնաց, ոտանաւորներ գրած ըլլալուն մասին բառ մը չէ ըսած ոչ ինծի, ոչ ուրիշ բարեկամներու, իր ոտանաւորներէն ոչ մէկը կարդացած է մեղի:

Նոյնպէս՝ 1908ի աշնան վերջերը, երբ կաթողիկոսական ընտրութեան առթիւ էլմիածին

զացի եւ քանի մը շարք իր բնակարանին մէջ դիւ հիւրասիրեց, ամէն բոլորէ միասին էինք, իր հաւաքած ու դաշնակա՞ծ երգերը կ'երգէր ինծի ամէն օր, իր երաժշտական ծրագիրներուն վրայ կը խօսէր, բայց երբեք ոտանաւորներ գրելուն ակնարկութիւն չէ ըրած, ու իր ոեւէ մէկ ոտանաւորը ինծի չէ կարդացած: Նոյնպէս՝ 1914ի գարնան, երբ Պոլսէն եկաւ Փարիզ եւ ամսու մը չափ մնաց, մասնակցելու համար երաժշտական Միջազգային Ընկերութեան Համագործակցութիւն:

Կոմիտասի ոտանաւորներ գրած ըլլալը ես առաջին անգամ իմացայ Վիլիլարիի դարմանատան իր սենեակէն գտնուած ու մեզի յանձնուած տետրակը աչքէ անցընելով: Արտաւոց արտադրութիւններ էին, հիւանդապիւս բառախաղերով — աւելի ճիշդ վանկախաղերով ու տառախաղերով — լի ուղեի ճանկարուներ:

Տարիներ ետքն է որ Թորոս Աղատեան գրտաւ Պոլսոյ մէջ Կոմիտասի ոտանաւորներ պարունակող տետրեր եւ անշուշտ թուղթեր, աւելի շուրջ մաս մը լրագրաց մէջ հրատարակեց, ու այդ տետրերը՝ Կոմիտասի բոլոր ձեռագիրներուն հետ՝ մեր Կոմիտասեան Յանձնաժողովին զրկեց: Այդ տետրերուն մէջ գտնուող ոտանաւորներէն թուական ունին միայն հետեւեւները. «Օրիորդ Զապէլ Համբիկեանին», որուն ներքեւ գրած է «1912, 5/ԺԻ *» Կ. Պոլիս. «Աղօթք», որուն ներքեւ գրած է՝ «1914, 25 ԺԱ **», Կ. Պոլիս: ուղեի անուշ հոտ կը բուրէ՝ սողով սկսող ոտանաւորի սեւագրութեան վերեւ գրած է՝ «1914, 16/3 Սեպտեմբեր»:

Սենեան հիններուն մէջ այդ ոտանաւորներուն, ինչպէս Աշուն օրը տարին մէջ (գրուած 1905ին), կայ որոշ իմաստ, կան սիրուն պատկերներ, կայ բանաստեղծութիւն շունչ մը բացող արդէն բառախաղ-խաղերը յաճախա՞ջէպ են, նմանաձայն բառեր զուգարկելու մեծ նամուրները կը նշմարուի (ծագեց առաւօտ, պաղեց ատու օդ, փայտ տուաւ, կայտ տուաւ, սուգ արաւ, բուք արաւ, եւն.): Սէր ու ջերմեւ եւ Շուշան փրտին մէջ այդ բառախաղական մե-

*) Այսինքն 5 Դեկտեմբեր:

**) Այսինքն՝ 25 Նոյեմբեր:

7828-62

digitized by A.R.A.R. @

1044-ա-2

նամոլութիւնը քիչ մ'աւելի շեշտուած կ'երեւայ:

Պոլսէն եկած տետրերուն մէջ գտնուած ուսանաւորներէն մէկը, որ կը սկսի Մեյի հայ գաւառն է խաւար տողով, աղգասիրական սրտաշարժ երգ մըն է, թէեւ միջակ ոճով, տկարութիւններէ ու բառախաղերէ ոչ զերծ: Օրիորդ Ջապէլ Համբիկեանին ուղղուած տաղիկն այլ իմաստէ գոյրկ չէ, եւ ունի սիրուն տողեր: Մընացեալները մեծ մասամբ տարբորինակութիւններ են, նախակարապետ նշաններ այն մասուր Հիւանդութեան որ՝ պատերազմին վերջերը եւ զինադադարին՝ սուր ձեւով յայտնուեցաւ եւ հետզհետէ սաստկանալով ու մնայուն դպրոցաւոր ստիպեց բազմերախտ երաժիշտին բարեկամները զայն փարիդի մէկ դարձանաթունը ղենի Պեճ մասնագէտներու խնամքին տակ: Գիտութիւնը անգոր եղաւ բուժելու անոր ցաւը, 7ր էր *délire chronique*՝ Ֆրանսական անուանակոչութեամբ, փարաօյա՝ գերմանական բանաձեւով, եւ մասնագէտներէն՝ անբուժելի համարուած: Կոմիտասի մտերիմները ղիտեն որ ան, ալջօլամուական Ժառանգականութեամբ տողորուած խաբժուածք, միշտ ունեցած է տարբորինակութիւններ, Հիւանդագին դժեր՝ ապրելու եղանակին մէջ. բայց ատոնք չէին խանգարեր մեծ երգիչի, երգչանի եւ երաժշտագետի իր գործին կերտումը, եւ եթէ ան չուներար այն ցնցիչ յուզմունքները զոր ունեցաւ պատերազմին վերջերը՝ զանազան պատճառներով, կը շարունակէր մնալ ինչ որ էր, — հանճարեղ երաժիշտ եւ պաշտօնիօրէն ազնիւ, համեղ, սիրուն մարդ՝ որուն տարբորինակութիւնները, երբ դեռ չափաւոր էին ու սակաւադէպ, անմեղ ինքնատուութիւններ, բանաստեղծական, վիպական երանգներ էին՝ իր անձնաւորութեան հրապուրին թերեւս ամ անկամոյ:

Ուսանաւորները Կոմիտասի հանճարին հարապատ ծնունդներ չէին, այլ մեծ մասամբ իր մտքի Հիւանդ բույժներուն տքնալան բռնապետիկ ու բառախաղային մասսեւեռումներով տիրապետուած արտադրութիւններ: Տարբորեա-

կութիւնները կը շեշտուին հետզհետէ այն ոտանաւորներուն մէջ որ Պոլսէն մեզի դրկուեցան եւ զոր ապահովապէս բոլորն ալ Պոլիս գտնուած ատենը գրած է, ամենէն արտառոցները՝ հաւանորէն իր մտքի առաջին սուր տաշնապէն յետոյ՝ կէս դարթումի վաղանցուն շրջանին. իսկ ուսանաւորները այն տետրին որ Վիլիշլարի իր սենեակէն գտնուեցաւ, փոքր մասով մը գրած է կէս-հիւանդ վիճակի մէջ, եւ մեծ մասամբ՝ մտաւոր գրեթէ լիակատար խանգարման փուլի մը մէջ: Կը յիշեմ որ այդ տետրակին ոտանաւորներէն տողեր միտքս պահած էի, երբ ատոնք կարգալէս քիչ յետոյ 1920ի աշնան գացի Պէյրութ եւ յետոյ Ատանա. հոն ճանցայ հմուտ զինուորական Ֆրանսացի բժիշկ մը, որուն խօսեցայ Կոմիտաս Վարդապետի վրայ, եւ անոր այդ տարբորինակ ոտանաւորներէն քանի մը բերորէ տողերուն թարգմանութիւն մը ցոյց տուի. Վերած է այդ մարդը, ըսաւ, այսպիսի բառախաղերով իրենց ուղեղը չարաբորոններուն ցաւը՝ որոշ, *catalogue* հիւանդութիւն մըն է, եւ զժախտաբար անբուժելի:

Կոմիտաս Վարդապետին անձը այնքան սիրելի եւ երաժշտական գործը այնքան մեծ է, որ անոր ունէ մէկ արտադրութիւնը, նոյն իսկ արտառոց, մեր ժողովուրդին համար չահեկան է: Այդ տեսակէտով է ահա որ կը հրատարակեմ այդ ոտանաւորներէն անոնք որ չափազանց խրճողուած չեն սրբազրութիւններով: Պոլսոյ ՎՄշակութիւն Հրատարակչականին վարչութիւնը լաւ կ'ընէ գրքոյի մը մէջ ամփոփելով աւելի բազմաթիւ շարք մը կոմիտասեան ոտանաւորներու. բայց ատոնց շատ փոքր մէկ մասին մէջ միայն կարելի է գտնել իսկական բանաստեղծութեան քանի մը կաթիլ. ատոնք ամենամեծ մասամբ թանկութեղ երաժիշտի մը մտքի աւելի կամ նուազ հիւանդ բույժներուն արդիւնք եղող հետաքրքրական արտառոցութիւններ են: Կոմիտասի հանճարը, — տողը, խոր, հզօր, մաքուր հանճար, — իր երաժշտական ու երաժշտագիտական արտադրութեանց մէջ է:

Ա. ԶՕՊԱՆԵԱՆ